

## Népi jellegű házak városon

(Kivonat)

A dolgozat tárgya a Kovászna megye városaiban még fennmaradt népi jellegű házak és településrészek általános bemutatása, problémáiknak feltárása, valamint az ezeken eszközölt beavatkozások osztályozása. Az egyes épületek és műemléki jelentőségű területek részletes elemzése további kutatást igényel.<sup>1</sup>

\*

A népi, falusias jelleg régen több európai városnak volt sajátossága, főleg a várfalakon kívül eső területeken, ahol a lakosság földműveléssel is foglalkozott. BALOGH Jolánt idézve, „a régebbi korokban nem tántogott olyan nagy, törésszerű szakadás a városi és a falusi kultúra között, mint a XIX. században és még inkább a XX. században. Az, ország kultúrája egységes volt, jóllehet többszörösen tagolt és rétegződött”.<sup>2</sup> Mára az életforma gyökeres átalakulása, az erőteljes polgárosodás és iparosodás következményeként a legtöbb ilyen jellegű városrész már nyomaiban sem maradt fenn. Erdélyben ezen a téren is lassabb volt a fejlődés, a népi jellegű házak és településrészek fennmaradását a hagyományos életforma késői továbbélése tette lehetővé. Egyes városok és városrészek régebbi falvakból alakultak ki, ezek esetében a városi státus viszonylag kevés változást hozott a település életében, az életmódot, a településszerkezetet, az épületek tipológiáját sokáig a stabilitás és a folytonosság jellemezte. A régen alakult városok lakossága, például Kézdivásárhelyé, többnyire kettszögletes foglalkozási módot (kézműves–kereskedő és földműves) folytatott. Ez a részben napjainkban is fennálló helyzet úgy a településszerkezetben, mint az építkezésben egyaránt tükröződik.

A népi lakóházak számtalan változata található városi területeken, a két–három osztatú kis házaktól a kúriaszzerű épületekig. A városi népi jellegű házak típusai és jellegzetes forma- és díszítőelemei hasonlóak az ugyanazon tájegységben található falusi házakéihoz. Nem lehet szigorú határvonalat vonni ezek között, az idők folyamán számtalan átmeneti forma alakult ki, mint hogy a városi és a népi építészet állandó kölcsönhatásban állt egymással. Így például a népi építészet átvett sok klasszikus stíluselemet, helyi ízlés szerint alakítva azokat, ezáltal sajátos formákat hozva létre. Jellemző példa a Háromszéken leginkább elterjedt népi barokk, amelynek stíluselemei (különböző formájú és díszítésű oromfalak, faragott fa tornáclemegek, köríves záródások, stb.) leginkább megfeleltek a székeség díszítővágyának, és amelynek számos szép példája ma is létezik. A főleg Kézdivásárhelyre jellemző, a századfordulón még gyakori tornácos házak jórészt reneszánsz hatásra fejlődtek ki. A fordított folyamat, a népi építészet hatása a tervezett épületekre főleg századunk elején érvényesül, amikor a szecesszió előszeretettel használja a népi díszítőelemeket. Sepsiszentgyörgyön ezt az irányzatot több KÓS Károly által tervezett épület képviseli.<sup>3</sup>

Kovászna megyében népi jellegű városrészek, épületegyüttesek és lakóházak főleg Sepsiszentgyörgy régi városrészében és Szemerja negyedében, Baróton a Víz utcában, Kovászna vajnafalvi területén, valamint Kézdivásárhelyen az udvarterek övezetében és a régi kézműves részeken maradtak fenn.

A két legnagyobb kiterjedésű ilyen jellegű, műemléki jelentőségű terület Sepsiszentgyörgyön található, Szemerján és a Debren patak völgyében. A népi jelleg ilyen nagyméretű fennmaradása a város sokáig lassú és nehézkes fejlődésének, a városi és falusi életformák keveredésének a következménye. Sepsiszentgyörgyön csak a 19. században alakulnak ki a mai városközpont és a városi hivatalok. Szemerja sokáig különálló helység volt. Csak 1880-ban egyesült a várossal, napjainkig megőrizve falusi funkcióit. Közigazgatási szempontból sokáig

\* Elhangzott 1999-ben Tusnádfürdőn, a *Népi építészeti örökség* témájú nemzetközi tudományos ülésen.



Szentgyörgy várossal egyidőben és egyazon területen egy Szentgyörgy falu is létezett. ORBÁN Balázst idézve „1848-ig volt Szent-György város és Szent-György falu, s bár a kettőnek semmi elkülönítő vonala nem volt, sőt falusiak városiakkal egybekeverve lakták, azért politikailag teljesen elkülönítve voltak... ebből aztán folytonos viszály és összeütközése volt a tanácsnak a tisztességgel, mi nem kevésbé hátráltatta Szent-György kifejlődését...”<sup>4</sup>

E területek nagy kiterjedése ellenére csak kevés régi lakóház maradt fenn eredeti formájában. Ezek közül a legrégebbiek a Szemerján található 1780-ból származó régi BORA-kúria és az 1794-ben épült népi barokk SERESTÉLY-kúria. Sok értékes régi ház, például az 1774-ben épült GYÁRFÁS-kúria vagy KIS János 19. század elején épült ágyúöntőműhelye a '80-as években pusztult el. A napjainkig fennmaradt, régi hangulatot idéző házak zöme a 19. század különböző éveiből származik. De nem is a házak jelenléte az, ami elsősorban a területek arculatát meghatározza, hanem a történeti lépték, a földes vagy kövezett, a terepet követő utcahálózat amely a patakok partján húzódó párhuzamos utcákból és az ezeket átkötő, többnyire görbe vonalvezetésű utcákból áll, valamint az épületek hagyományos, az utcára merőleges elhelyezése a telken. Ugyanakkor a városkép meghatározó összetevői a sajátos karakterhordozó elemek: a kőkerítések, a patakokat átszelő pallók, a népi építészetre utaló díszítőelemek. Figyelemre méltó a régi város területén levő házak Vártemplommal szembeni alárendeltsége. Az utcák templom felé nyíló perspektívája nemrég még zavartalan volt. Az összhang megteremtésében jelentős szerepet kapnak a nem építészeti elemek is: a vízparti növényzet, gyümölcsösök, szénaboglyák, sőt az utcákon áthaladó lovas szekerek és állatok is. A falusias életforma továbbélését mutatja a gazdasági épületek – színek, csűrök, olák – jelenléte is. A hagyományos hangulatot Szemerján leginkább a DÓZSA György és a BUDAI NAGY Antal, a régi városban az Őrkő, Május 1., Gát, Malomgát, Borvíz és VOJKÁN utcák őrzik.

Egy másik város, amelyben még viszonylag egységes népi jellegű városrész van

jelen: Barót. Bár a helység az 1332-es pápai tizedjegyzék szerint már a 14. század elején tekintélyes egyházmegyeként szerepelt, városi rangot csak 1968-ban kapott. Ennek ellenére, régi vásáros helyként, építészetében a városi jelleg a meghatározó. Összefüggő népi jellegű épület együttes a Barót pataka mellett húzódó Víz utcában maradt fenn. Itt kisméretű faházak váltakoznak kő és téglából falazott nagyobb méretű épületekkel. Ezek az erdővidéki népi építészet sajátos jegyeit viselik, középső részüket be- vagy kiugró, a tetősík folytatásával fedett vagy háromszög timpanonos oszlopos tornácok díszítik. Utca felé néző ablakaikat még a régi zsalugáteres fatáblák takarják. A házak előtt még sok helyen állnak a falazott és vakolt, cseréppel fedett kapulábak. A közéjük beépült jellegtelen új házak méretük és elhelyezésük révén többnyire beilleszkednek az együttes léptékébe, sajnos az utóbbi időben zavaró épületek is megjelentek. A város más részein is található különálló értékes népi jellegű lakóházak, némelyik nagyon rossz állapotban van.

Kovászna, amely funkcióját tekintve elsősorban fürdőváros, a múlt évtizedekben teljesen elvesztette jellegét. A falusias életforma továbbélése csak a település vajnafalvi részén járult hozzá a sajátos épített struktúra fennmaradásához. A Kovászna pataka két partján húzódó utcákban még elég sok jellegzetes orbszászéki ház áll, a hagyományos utcakép és a történeti lépték nagyrészt megőrződött. Az épületek a földes vagy kőburkolatú utcákra merőlegesek, fából épültek, hosszanti vagy többoldalon található, faragott mellvédű faoszlopos tornác szegélyezi őket. Mögöttük gazdasági épületek sorakoznak.

Kézdivásárhelyen a népi jellegű házak nem alkotnak ilyen összefüggő együtteseket. Kézdivásárhely 1427 óta szabad királyi város, urbánus jellege erőteljesebb a többi háromszéki településénél. A lakosság azért többnyire itt is kettős foglalkozású volt, egyben kézműves-kereskedő és földműves. Ennek következményeként főleg az udvarterek külső gyűrűjében, a régen gazdasági területekkel, kertekkel érintkező keleti és nyugati Kertmege utcákban és ezeken



kívül maradtak fenn népi jellegű épületek, de elszórtan az egész városszövetben megtalálhatók. Jellegzetes különálló épületek például a műemlékként nyilvántartott, 1826-ban épült DAKÓ-ház, a Vasút utcai, 1836-ban épült GYÖRGYJAKAB-ház, valamint a TÚRÓCZI Mózes utcában található régi faház. Egyes épületek, mint például a TÚRÓCZI család 19. századi háza a falusi kúriák formavilágát idézi. Mások kisebb együtteseket alkotnak, mint az Iskola (volt nyugati Kertmege) utcában található, részben már városias jellegű négy múlt századi ház, amelyekben az építési évszámokat és az építők neveit faragott gerendák őrzik, vagy a Kovácszer és a Degécia kézműves zónáiban még fennmaradt zsindeyes faházak. A kimondottan vernakuláris épületeken kívül sok városi házon is jelen vannak a népi építészetből átvett elemek, eképpen a hagyományos mintákkal faragott tornácok és oromfaldíszek a városközpont épületein is fellelhetők.

A népi jellegű épületek, együttesek és városrészek sok változáson mentek keresztül az idők során. Jellegükénél fogva még sérülékenyebbek és több problémát vetnek fel mint egységes falusi vagy városi megfelelőik. A társadalmi folyamatok, amelyek az életformaváltozást eredményezik az épületek iránt támasztott használati igényeket is jelentősen befolyásolják. Nem is lehet célunk az idő megállítása, a megőrzés merev értékelése, viszont lényeges, hogy a mai életformához való igazítás mily módon történik.

1989 előtt az erőltetett urbanizáció egész hagyományos városrészeket szüntetett meg, jellegtelen és lelketlen tömbháznegyedekkel helyettesítve azokat. Az ezek szomszédságában megmaradt régi épületek a tömbházak árnyékában meghúzódva inkább a talajvesztés emlékműveivé váltak, mint eredeti identitáshordozóvá. Az átmenet a régi és az új városrészek között brutálisan, teljes lépték- és formaváltással történt. Ennek az időszaknak talán egyedüli pozitívumaként kell elkönyvelnünk azt, hogy a szegénység, a magánjellegű építkezések gátlása, a ragaszzkodás a mások által vesztélyezett értékekhez az épületeket inkább megőrizte akkor, mint napjainkban.

A rendszerváltás után a megmaradt városrészekben az átalakítások és az új beépítések különböző módon jelentkeztek, sokszor kaotikusan, mintegy újkeletű, de ezúttal rosszirányban értendő „népi építészetet” hozva létre. A beavatkozások skálája a jó és elfogadható változtatásoktól egészen a környezettől teljesen idegen, bántó beépítésekig és a régi épületek pusztulásáig terjed. A következőkben ezeknek a különböző fokozatait szeretném szemléltetni néhány példával.

Műemléki- vagy különleges városképi értéket képviselő épületeknél elengedhetetlen követelmény az eredeti formában való megőrzés. Kívánatos az eredeti használat megtartása, vigyázva, hogy a korszerű körülmények között való lakhatóság biztosítása csak a feltétlenül szükséges és szakszerűen végzett beavatkozásokra korlátozódjon (például utólagos szigetelések, közművesítés, fürdőszoba kialakítása). Sajnos, a legtöbb ebben a helyzetben lévő épület elöregedett, felújításuk a tulajdonosok lehetőségeit meghaladja, segítségre lenne szükségük. Skanzenné vagy múzeummá való alakításuk csak különleges, végső esetben indokolt. Az utóbbi időben egyre szaporodik adminisztratív célú épületeként való felhasználásuk. Városi környezetben mindenképpen csak az *in situ* megőrzés jöhet számításba, az épületek környezetükkel együtt képeznek értéket.

Az önmagukban kevésbé értékes, első sorban városképi szempontból jelentős házakon már általában több átalakítást eszközölnek. A társadalmi átalakulás maga után vonja az alaprajz és egyes szerkezeti elemek (például ajtók, ablakok) részleges változtatását. A beavatkozások leggyakoribb módja a kisméretű ablakok nagy, hármasablakokra cserélése. Ezt követi a nyitott tornácok beüvegezése, befalazása, átépítése. A tetőtér beépítése esetén a tetősíkon oda nem illő tetőablakok jelenhetnek meg. A házak átépítése a teljes átformáltságig, az eredeti jelleg teljes elvesztéséig terjedhet. Ezeket az épületeket szinte a ténylegesen elpusztultak közé lehet sorolni. Ez utóbbiak száma egyre nő, romlásukat vagy az idős tulajdonosok készség- és pénzhiánya, vagy a



módosabbak érdektelensége okozza. Helyüket hamarosan, ritka kivétellel, minden hagyományt nélkülöző vagy ezt rossz irányban értelmező, a történeti léptéket nem tisztelő épületek foglalják el.

A régi házak megtartása esetén mind gyakoribb ezek bővítése, kitoldása. Ez történhet ugyanolyan léptékű és karakterű, nem zavaró épületrésszel. Sajnos sok toldás zavaros tetősíkjával, idegen elemeivel, a meglévő épülethez való illesztésével kirí a környezetből. Bár a gazdasági épületek építése is folytatódik, ezek sem követik a hagyományokat, sokszor betontéglából épülnek, hullámlemez tetővel. A sajátos karakterhordozó elemek is egyre szegényesebbé válnak. Például Baróton sok helyen lebontották a kő kapulábak cseréptetejét, betonnal öntve le a felületet. Általában ez a leegyszerűsítő törekvés jellemző az összes új épületre, a régiék gondos megmunkálásával és hagyományos díszítésével ellentétben. Elterjedt egyes népies, a városi területeken nem hagyományos elemek használata is. Így például Kézdivásárhelyen egyre több székelykapu, vakolatlan boronaház és figurális faragott elem jelenik meg.

Az épületek egyéni megjelenésén kívül legfontosabb a még meglévő, értékes városképnek a fennmaradása, a történeti lépték, az utcavonalak, a jellegzetes beépítési mód, a templom és a környezet felé nyíló perspektívák megőrzése. Ezeknek a népi jellegű városrészeknek a felújításakor, az új beépítéseknél mindenekelőtt a folytonosságot kell megteremteni a régi és az új között, korlátozva azt az eshetőséget, hogy a hagyományoktól elszakadt, diszharmonikus építészet egy elidegenedett környezetet hozzon létre.

## Irodalom

1. BALOGH Jolán (1967): **A népművészet és a történeti stílusok**, in: Néprajzi értesítő, XLIX, Akadémiai kiadó, Budapest, 73–165 old.
2. CSEREY Zoltán, INCZE László, BINDER Pál (1993–94): **Kézdivásárhely I–VII**, in: Háromszék, 1993–94. évfolyamokban
3. CSEREY Zoltán, BINDER Pál (1993–94): **Sepsiszentgyörgy I–III**, Szemerja, in: Háromszék, 1993–94. évfolyamokban
4. INCZE László (1995–96): **A régi Kézdivásárhely képekben, műemlékek**, in: Háromszék 1995–96. évfolyamai
5. KÓNYA Ádám (1973): **KÓS Károly épületek Sepsiszent-**

**györgyön**, in: Studii și comunicări [Aluta] 1973, 219–236 old.

6. MÁTÉ Zsolt (1995): **Fejezetek a történeti települések értékvédelme** című tárgykörből, in: **Tusnád**, 1992–94, T3, Sepsiszentgyörgy
7. MURÁDIN B. Katalin (1983): **Identificarea și clasarea elementelor de arhitectură tradițională din județul Covasna**, lucrare de doctorat
8. ORBÁN Balázs (1869): **A Székelyföld leírása**, III. kötet, Pest
9. SZÉKELY Zoltán, VARGA Nándor Lajos (1969): **Monumentele arhitectonice ale orașului Sf. Gheorghe**
10. \*\*\* Proiect nr. 37/1990 – Studiu de delimitare a zonelor cu valoare istorică, CPJ Covasna, Sf. Gheorghe
11. \*\*\* Proiect nr. 1006/1991 – Delimitarea și inventarierea ansamblurilor de arhitectură și a zonelor rezervate din județul Covasna, CPJ Covasna, Sf. Gheorghe

## Jegyzet

1. Eddig elkészült Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely és Barót műemlékjellegű övezeteinek lehatárolása. Ezek részletes elemzése, valamint Kovászna vajnafalvi területe még feldolgozásra vár.
2. BALOGH Jolán. **A népművészet és a történeti stílusok**, in: Néprajzi értesítő, 1967, 77. old.
3. Lásd KÓNYA Ádám, **KÓS Károly épületek Sepsiszentgyörgyön**, Aluta 1973, 219–236. old.
4. ORBÁN Balázs, **A Székelyföld leírása**, III. kötet, 1869, 39–40. old.

## Case cu caracter rural în mediu urban

(Rezumat)

Tema lucrării este prezentarea generală a caselor și zonelor cu caracter rural păstrate în orașele județului Covasna, problemele, precum și clasificarea intervențiilor efectuate asupra acestora. Analiza detaliată a acestor clădiri și zone rezervate prezintă obiectul unor cercetări ulterioare.

## Urban Buildings with Rural Character

(Abstract)

The topic of the paper is a general presentation of the buildings and urban areas of local character in the towns of Covasna county, their problems and a classification of the interventions these have suffered. The detailed analysis of these protected buildings and areas is the subject of an investigation to come.





1. ábra Sepsiszentgyörgy – Órkő utcai részlet (foto: KOVÁCS Kázmér)



2. ábra Sepsiszentgyörgy – Szemerja, DÓZSA György utca (foto: KOVÁCS Kázmér)







3. ábra Kézdivásárhely , SZÓCS Mátyás háza, 1836



4. ábra Barót – Víz utcai részlet

